

ПРАВО. ДЕРЖАВА. ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО

УДК 340.12

doi: 10.20998/2227-6890.2020.1.04

О. В. КУЗЬМЕНКО

ПРОБЛЕМИ ВЗАЄМОЗАЛЕЖНОСТІ НОРМАТИВНИХ ТА ІНДИВІДУАЛЬНИХ АКТІВ

У статті здійснюється спроба розробки теоретичних аспектів взаємодії нормативно-правових і індивідуально-правових актів в механізмі правового регулювання. Досліджуються особливості забезпечення дії закону за допомогою підзаконного акту, конкретизації норми права шляхом видання правозастосовного акту, подолання колізій та прогалин в законодавстві. Доводиться, що правові акти відіграють у механізмі правового регулювання різні ролі – утворюють основу згаданого механізму, відбивають правозастосовну діяльність компетентних органів і правову активність учасників суспільних відносин. Стверджується, що найбільш загальним чином правові акти можна поділити на нормативні і індивідуальні. Акти, що одночасно містять нормативно-правові та індивідуально-правові приписи є змішаними. У статті обґрунтовується, що доцільно виокремлювати чотири аспекти взаємодії нормативно-правових і індивідуально-правових актів в механізмі правового регулювання. Перший: забезпечення функціонування нормативно-правових актів за допомогою індивідуально-правових актів. Другий: конкретизація нормативно-правових актів за допомогою індивідуально-правових актів. Третій: подолання недоліків нормативно-правових актів за допомогою індивідуально-правових актів. Четвертий: припинення дії нормативно-правових актів шляхом видання індивідуально-правових актів. У статті підкреслюється, що забезпечення функціонування нормативно-правових актів за допомогою індивідуально-правових актів відбувається за рахунок включення до механізму правового регулювання додаткової ланки – правозастосування. Автор виходить з того, що конкретизація положень нормативно-правових актів за допомогою індивідуально-правових актів передбачає застосування так званих дискреційних правових норм, що дають правозастосувачам свободу у вирішенні справи. Зазначається, що подолання недоліків нормативно-правових актів за допомогою індивідуально-правових актів полягає у заповненні прогалин в праві шляхом застосування аналогії та усуненні колізій у законодавстві за допомогою колізійних норм, правоположень, тлумачення. У статті зазначається, що припинення дії нормативно-правових актів за допомогою індивідуально-правових актів здійснюється шляхом їх скасування або призупинення.

Ключові слова: нормативний акт, індивідуальний акт, механізм правового регулювання, взаємодія нормативно-правових і індивідуально-правових актів, колізії і прогалини в законодавстві, закон, підзаконний акт, правозастосування, правове регулювання.

А. В. КУЗЬМЕНКО

ПРОБЛЕМЫ ВЗАИМОЗАВИСИМОСТИ НОРМАТИВНЫХ И ИНДИВИДУАЛЬНЫХ АКТОВ

В статье осуществляется попытка разработки теоретических аспектов взаимодействия нормативно-правовых и индивидуально-правовых актов в механизме правового регулирования. Исследуются особенности обеспечения действия закона при помощи подзаконного акта, конкретизации нормы права путём издания правоприменительного акта, преодоления коллизий и пробелов в законодательстве. Доказывается, что правовые акты играют в механизме правового регулирования разные роли – образуют основу упомянутого механизма, отражают правоприменительную деятельность компетентных органов и правовую активность участников общественных отношений. Утверждается, что в наиболее общем плане правовые акты можно разделить на нормативные и индивидуальные. Акты, которые одновременно содержат нормативно-правовые и индивидуально-правовые предписания являются смешанными. В статье обосновывается, что целесообразно выделять четыре аспекта взаимодействия нормативно-правовых и индивидуально-правовых актов в механизме правового регулирования. Первый: обеспечение функционирования нормативно-правовых актов при помощи индивидуально-правовых актов. Второй: конкретизация нормативно-правовых актов при помощи индивидуально-правовых актов. Третий: преодоление недостатков нормативно-правовых актов с помощью индивидуально-правовых актов. Четвёртый: прекращение действия нормативно-правовых актов путём издания индивидуально-правовых актов. В статье подчёркивается, что обеспечение функционирования нормативно-правовых актов при помощи индивидуально-правовых актов происходит за счёт включения в механизм правового регулирования дополнительного звена – правоприменения. Автор исходит из того, что конкретизация положений нормативно-правовых актов при помощи индивидуально-правовых актов предусматривает применение так называемых дискреционных правовых норм, которые предоставляют правоприменителям свободу в решении дела. Указывается, что преодоление недостатков нормативно-правовых актов при помощи индивидуально-правовых актов заключается в заполнении пробелов в праве путём применения аналогии и в устранении коллизий в законодательстве при помощи коллизионных норм, правоположений, толкования. В статье указывается, что прекращение действия нормативно-правовых актов при помощи индивидуально-правовых актов осуществляется путём их отмены или приостановления.

Ключевые слова: нормативный акт, индивидуальный акт, механизм правового регулирования, взаимодействие нормативно-правовых и индивидуально-правовых актов, коллизии и пробелы в законодательстве, закон, подзаконный акт, правоприменение, правовое регулирование.

O. V. KUZMENKO

PROBLEMS OF INTERDEPENDENCE OF REGULATORY AND INDIVIDUAL ACTS

The article attempts to develop theoretical aspects of the interaction of regulatory and individual legal acts in the mechanism of legal regulation. The features of ensuring the operation of the law with the help of a subordinate act, the specification of the rule of law by issuing an enforcement act, overcoming conflicts and gaps in the law are investigated. It is proved that legal acts play different roles in the mechanism of legal regulation - they form the basis of the mentioned mechanism, reflect the law enforcement activities of the competent authorities and the legal activity of participants in public relations. It is argued that in the most general terms, legal acts can be divided into normative and individual. Acts that simultaneously contain

© О. В. Кузьменко, 2020

regulatory legal and individual legal requirements are mixed. The article substantiates that it is advisable to distinguish four aspects of the interaction of regulatory and individual legal acts in the mechanism of legal regulation. First: ensuring the functioning of normative legal acts with the help of individual legal acts. Second: concretization of legal acts with the help of individual legal acts. Third: overcoming the shortcomings of legal acts with the help of individual legal acts. Fourth: termination of legal acts by issuing individual legal acts. The article emphasizes that the functioning of normative legal acts through individual legal acts is due to the inclusion of an additional link in the mechanism of legal regulation - law enforcement. The author proceeds from the fact that the specification of the provisions of normative legal acts with the help of individual legal acts provides for the use of so-called discretionary legal norms that provide law enforcement with freedom in resolving cases. It is indicated that overcoming the shortcomings of normative legal acts with the help of individual legal acts consists in filling in the gaps in the law by applying an analogy and in eliminating conflicts in the legislation with the help of conflict of laws norms, legal provisions, and interpretations. The article states that the termination of normative legal acts by means of individual legal acts is carried out by means of their cancellation or suspension.

Keywords: normative act, individual act, legal regulation mechanism, interaction of normative legal and individual legal acts, conflicts and gaps in the legislation, law, subordinate act, enforcement, legal regulation.

Постановка проблеми. Розбудова правової держави в Україні обумовлює необхідність інтенсивної розробки теоретичних проблем правового впливу на суспільні відносини, дії механізму правового регулювання. Одними із найважливіших правових засобів механізму правового регулювання виступають нормативно-правові і індивідуально-правові акти. Без їх ефективної взаємодії неможливо говорити про ефективну реалізацію права, утвердження прав і свобод людини, про дотримання принципу верховенства права, який, зокрема, передбачає єдність нормативно-правового регулювання і правозастосування. Правова норма – це вказівка на певне коло прав та обов'язків, які мають у реальному житті суб'єкти права. По суті, йдеться про відповідні стандарти поведінки, якими учасники суспільних відносин повинні керуватися в конкретних типових ситуаціях. Проте норми права як загальнообов'язкові правила поведінки неспроможні відобразити безліч фактичних життєвих обставин. Останнє завдання вирішується за допомогою індивідуально-правових актів, які забезпечують таке різноманіття у процесі індивідуального правового регулювання. Сучасна правова дійсність все більше вимагає ґрунтовного дослідження взаємозалежності нормативно-правових і індивідуально-правових актів, всебічного врахування багатоманітності внутрішніх відносин між ними. У зв'язку з цим важливе теоретичне й практичне значення набуває подальша розробка не повною мірою дослідженої на сьогодні проблематики взаємозалежності та взаємодії нормативних та індивідуальних актів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Питанням юридичної природи нормативно-правових та індивідуально-правових актів, їх ролі в механізмі правового регулювання присвячені наукові дослідження багатьох вчених, зокрема, Берченка Г. В., Богачової Л. Л., Євграфової Є. П., Малишева Б. В., Марченка М. М., Петришина О. В., Погребняка С. П., Селіванова А. О., Смородинського С. П., Тодики Ю. М., Христової Г. О., Цвіка М. В., Шевчука С. В., Яковюк І. В. та інших. У роботах цих та інших науковців останнім часом досліджуються різноманітні аспекти згаданої проблематики. Зокрема, аналізуються ознаки нормативно-правового акту з метою уточнення змісту зазначеного поняття, вивчаються категорії закону і кодексу як особливого його виду, досліджуються особливості підзаконних нормативно-правових актів, аспекти дії нормативно-правових актів у часі, просторі і за колом осіб. У сучасній юридичній літературі велика увага приділяється

також вивченню особливостей індивідуально-правових актів, специфіки їх видів. Проте, на наш погляд, на сьогодні недостатньо досліджена проблематика взаємодії нормативно-правових і індивідуально-правових актів у механізмі правового регулювання в чотирьох аспектах. Перше: забезпечення функціонування нормативно-правових актів за допомогою індивідуально-правових актів. Друге: конкретизація нормативно-правових актів за допомогою індивідуально-правових актів. Третє: подолання недоліків нормативно-правових актів за допомогою індивідуально-правових актів. Четверте: припинення дії нормативно-правових актів шляхом видання індивідуально-правових актів.

Метою статті є здійснення на підставі доктринальних положень загальної теорії права комплексної розробки різноманітних аспектів взаємодії в механізмі правового регулювання нормативно-правових і індивідуально-правових актів, уточнення змісту поняття нормативно-правового і індивідуально-правового актів, аналіз забезпечення дії закону за допомогою підзаконних актів, конкретизації норми права правозастосовним актом, вивчення шляхів подолання колізій та прогалин в механізмі правового регулювання.

Виклад основних результатів дослідження.

З початку 70-х років ХХ ст. в СРСР набрав сили так званий рух за «широку концепцію права». Крім правових норм, прихильники цієї концепції пропонували включити до поняття права правовідносини (Піонтковський І. С.), правосвідомість (Миколенко М. М.), правосвідомість і правовідносини (Казимирчук Д. О.) тощо. Такі погляди на розуміння права зустріли заперечення іншої групи вчених, які підкреслювали, що настільки істотне розширення права, перш за все, принижує його нормативність (Алексєєв С. С.). Відповідно до цього підходу, плідним у дослідженні права і пов'язаних із ним інших правових явищ буде спроба не розширення поняття права, а визнання поряд з поняттям права більш широкої збірної категорії „правове регулювання”, що охоплює як право, так і правовідносини та інші правові явища. Категорія правового регулювання дозволяє більш глибоко пізнати правову реальність, відобразити юридичні явища в динаміці, розкрити органічну єдність усіх правових явищ і одночасно визначити місце кожного з них у системі правового впливу. Уперше категорія механізму правового регулювання була введена до наукового вжитку М. Г. Александровим, який обґрунтував складний процес здійснення права з позицій впливу останнього на суспільні відносини та визначив результат правового впливу. Надалі ці

погляди були доповнені і розширені, що дало можливість говорити про теорію механізму правового регулювання [22, с. 462]. Сучасна юридична література характеризується наявністю двох підходів щодо визначення елементів механізму правового регулювання. Перший з них – це широкий підхід, що полягає у включенні до механізму правового регулювання усіх елементів правової системи. Згідно з другим (вужким) підходом він включає в себе лише ті елементи, які складають основу регулятивної функції права. Серед них виділяють: норми права, нормативно-правові акти, правовідносини, реалізацію права [7, с. 106]. На нашу думку, більш науково обґрунтованим є другий підхід. Слід погодитись з С. В. Бобровник, що механізм правового регулювання розкриває динаміку правової системи, а також характеризує дієвість, результативність права й охоплює ті елементи правової системи, за допомогою яких здійснюється специфічно-юридичний нормативний вплив права на суспільні відносини [4, с. 51]. Механізм правового регулювання є категорією, що включає в себе меншу кількість елементів, ніж правова система, оскільки не всі юридичні явища беруть участь у правовому регулюванні. Таким чином, ці поняття співвідносяться як частина та ціле [4, с. 13, 22]. У процесі правового регулювання виділяються три головні стадії: 1) стадія формування і дії юридичних норм, що характеризується тим, що введені в правову систему норми загальним чином регламентують, направляють поведінку учасників суспільних відносин, установлюють для них той чи інший правовий режим; 2) стадія виникнення прав і обов'язків (правовідносин), яка характеризується тим, що на основі юридичних норм при наявності певних обставин (юридичних фактів) у конкретних суб'єктів виникають права й обов'язки; 3) стадія реалізації прав і обов'язків, що характеризується тим, що правила поведінки, що закладені в юридичних нормах і потім виражені в конкретних мірах поведінки для даних суб'єктів (у правах і обов'язках), втілюються в життя, здійснюються у фактичній поведінці учасників суспільних відносин, стають реальністю. Крім того, в процесі реалізації часто виникає необхідність у додатковій, факультативній стадії, що або передуює виникненню правовідносин, або покликана забезпечити їхню реалізацію. Це – стадія застосування права, що характеризується тим, що компетентний владний орган видає індивідуальний акт. Правозастосовна діяльність як додаткова стадія механізму правового регулювання або викликає виникнення правовідносин (передуює другій основній стадії), або „вклинюється” в уже існуючі правовідносини (на другій і на третій основних стадіях) і тягне їх зміну або припинення.

Відповідно до зазначених стадій правового регулювання чітко виділяються чотири основних елементи механізму правового регулювання: 1) юридичні норми; 2) індивідуальні акти застосування права (факультативний елемент); 3) правовідносини; 4) акти реалізації прав і обов'язків.

На стадії формування і загальної дії юридичних норм цілісну підсистему утворюють разом із нормами нормативні юридичні акти, акти правотворчої процедури, інтерпретаційні акти, систематизація, юридична техніка й ін.; на стадії виникнення прав і обов'язків разом із правовідносинами – юридичні факти, правосуб'єктність; на стадії реалізації прав і обов'язків разом з актами реалізації – забезпечувальні правозастосовні акти. Правові акти відіграють у механізмі правового регулювання неоднакову роль: вони або утворюють основу всього механізму юридичного регулювання (юридичні норми), або виражають правозастосовну діяльність компетентних органів (владні індивідуальні приписи), або втілюють правову активність учасників суспільних відносин і належать до заключної ланки механізму правового регулювання – реалізації прав і обов'язків. Разом із тим усі правові акти як зовнішні юридичні форми мають і загальні риси, що створює можливість використання загальної конструкції "правовий акт".

У даній статті здійснена спроба охарактеризувати взаємодію нормативно-правових і індивідуально-правових актів у механізмі правового регулювання. Найбільш загальним чином усі правові акти можна поділити за ознакою нормативності на нормативні й індивідуальні (ненормативні) акти [7, с. 19; 25, с. 16]. Проте ми не ставили за мету дослідити взаємодію цих двох великих груп актів, а зупинимось лише на взаємодії нормативно-правових і індивідуально-правових актів. В контексті досліджуваної проблеми постає також питання про наявність так званих „змішаних” правових актів. В юридичній науці загальноновизнаним є твердження про те, що деякі акти носять яскраво виражений змішаний (різномірний, складний) характер. Як приклад наводиться закон про бюджет на майбутній фінансовий рік, у якому одночасно закріплені нормативні й індивідуальні приписи [7, с. 19]. В науці існують певні розходження щодо співвідношення змішаних актів із нормативно-правовими і індивідуально-правовими актами. Так, М. В. Цвік вважав, що коли в актах закріплені одночасно нормативні й індивідуальні приписи, то «в такому випадку нормативними слід вважати ті акти, більша і найбільш вагома частина приписів яких містять нормативні положення» [25, с. 16–17]. Проте пропозиція відносити до нормативних актів лише ті з них, в яких нормативні приписи складають основний зміст поставило би поза процесом удосконалення і впорядкування законодавства значну кількість актів, що містять одиничні нормативні приписи. Так само не може бути прийнята точка зору, представники якої вважають акт, який містить хоча б одне нормативне положення, в цілому нормативним актом, таким, що виступає джерелом права. Розходження між зазначеними позиціями зумовлено підходом до класифікації актів за принципом “*tercium non datur*”, згідно з яким акт в цілому може бути або нормативним, або ненормативним [24, с. 51]. Такий акт не можна вважати нормативним або ненормативним в цілому. В тій частині, в якій він містить індивідуальні приписи, його слід вважати

актом застосування права, а в тій частині, де він має правотворчий характер – нормативно-правовим. Зручність змішаних актів полягає в тому, що в них зосереджуються всі (загальні і конкретні) приписи, прийняті з певного питання, що дозволяє не відривати норму права від індивідуального акта правозастосування не тільки за строками прийняття, а й за змістом, утворити єдиний елемент механізму правового регулювання. Проте за загальним правилом приписи різного характеру слід оформлювати в різних актах. Загромаджувати нормативні акти індивідуальними приписами небажано. У тих же випадках, коли буває доцільно мати в одному правовому акті нормативні і ненормативні приписи, важливо дотримуватись правил, що ставляться до актів із такими приписами [7, с. 20; 44].

Значення такого різновиду правових актів як змішані для нашого дослідження виявляється у двох аспектах. По-перше, взаємодія нормативно-правових і індивідуально-правових приписів може відбуватися в межах одного акта, який в одній частині є нормативно-правовим, а в іншій – індивідуально-правовим. По-друге, якщо при взаємодії один з актів є змішаним, то взаємодія може відбуватися лише з його відповідною частиною (нормативно-правовою або індивідуально-правовою).

Значення нормативно-правових актів у механізмі правового регулювання полягає в тому, що за їх допомогою створюється найважливіша його ланка – нормативна основа. Вона може бути названа і нормативною правовою основою життя суспільства і держави [18, с. 337]. До середини 60-х років ХХ ст. в радянській юридичній науці панувало визначення нормативного акта як акта, що містить норми права. Таке визначення зустрічається і в сучасній юридичній літературі [9, с. 22]. Воно правильно відображає особливість переважної більшості нормативно-правових актів. У більшості випадків нормативний акт, яким оформлюється закріплення правових норм, містить й викладення цих норм. Однак не всі нормативно-правові акти охоплюються таким визначенням. Зокрема, нормативно-правові акти, які містять норми права є найбільш “типовими”, та в практиці правотворчості видається досить багато таких актів, які не містять правових норм, але мають важливе значення для їх встановлення, зміни змісту або сфери дії, а також для скасування чинності правових норм, що містяться в інших нормативних актах. Це, наприклад, акти (їх статті, пункти тощо) про затвердження Положень, Правил. В таких актах не викладено змісту правових норм, але їх прийняттям надається певна юридична сила тим нормам, які містяться в актах, що затверджуються. Часто приймаються акти про зміну редакції окремих норм без викладення зміненого змісту норми в цілому (нової редакції), а також акти про визнання раніше прийнятих норм такими, що втратили чинність. Такі акти не містять повного викладення змінених чи скасованих норм. Вони не є актами застосування норм права до окремого випадку, до конкретних осіб. Вони не можуть розглядатися як такі, що діють одноразово,

оскільки їх правове значення зберігається до тих пір, поки діє основний акт, затверджений законом (постановою, наказом), або акт, норми якого змінюються. Акти про скасування правових норм (хоча вони можуть бути і не пов’язаними з чинними нормами) також не є актами застосування до одного або кількох випадків, а припиняють раз і назавжди дію норми, що скасовується, унеможливають її застосування взагалі. Акти, які спрямовані на затвердження, зміну або скасування дії правових норм, але не містять цих норм, можна розглядати як акти нормативно-допоміжного значення. Ці акти не охоплюються наведеним вище визначенням: вони не містять норм права. Однак на практиці треба вирішувати їх долю при виданні нових актів, при скасуванні актів, що втратили силу тощо. Саме ця практика підтверджує значення названої категорії актів як актів правотворчості, як різновиду нормативних актів. Враховуючи викладене, правильне визначення поняття “нормативно-правовий акт” не може відволікатися від призначення даного акта, від його “юридичної функції” та обмежуватись тільки вказівкою на необхідність відшукати викладення норм права в тексті даного акта. Таке визначення має виділяти як головну ознаку правотворче призначення правового нормативного акта, під яким слід розуміти акт, що оформлює встановлення, зміну чи скасування дії правових норм.

Правотворчістю вважається як форма державної діяльності, спрямована на створення правових норм, а також на їх подальше удосконалення, зміну чи скасування. Виділяють дві ознаки правотворчого призначення: наявність у певному приписі загального, але достатньо визначеного об’єктивного критерію поведінки; цей припис вносить новий елемент в правове регулювання суспільних відносин. Тим самим розрізняються власні ознаки нормативності й ознаки правотворчого призначення нормативно-правового акта. Це потрібно для того, щоб, по-перше, віднести до нормативно-правового акта акт, що не містить приписів з ознаками нормативності, але має правотворчий характер (наприклад, акт про зміни чинних нормативно-правових актів); по-друге, не відносити до нормативно-правового акту акт, що має ознаки нормативності, але не має правотворчого характеру (наприклад, рішення Конституційного Суду України щодо офіційного тлумачення Конституції України).

Найбільш дослідженими юридичною наукою є зовнішні ознаки нормативності. У тих чи інших варіантах вони наводяться багатьма вченими [23, с. 242; 25, с. 18]. Залишаючи без розгляду несуттєві для практики розбіжності у формулюваннях, зазначимо, що загальноновизначеними зовнішніми ознаками нормативності юридичних актів та їх приписів, можна вважати:

1) неконкретність адресату («відсутність індивідуально-визначеного адресата», «розповсюдження дії припису на невизначене коло осіб або організацій», «загальний характер, неперсоніфікованість їх змісту»). Іноді відрізняють неконкретність та

неперсоніфікованість адресату. Такий підхід дозволяє визнати нормативний характер, наприклад, актів щодо компетенції, структури та штатного розкладу певних органів чи організацій, оскільки вони стосуються не конкретних фізичних осіб, а будь-яких осіб, що обіймають відповідну посаду. При цьому саме персональний характер припису виступає абсолютним критерієм для визначення його ненормативності. Акт, що стосується конкретної особи або життєвого випадку, не може бути визнаний нормативним. Отже, персоніфікованість припису може використовуватись як негативна ознака в практичних цілях: акт, що звертається до конкретної особи, завжди ненормативний; 2) можливість неодноразового застосування припису («невизначеність числа випадків, на які розрахований нормативний припис», «багаторазовість застосування до передбачених нормою типових ситуацій»). На нашу думку, правильніше було б говорити про «неодноразову реалізацію» нормативного припису, оскільки застосування – тільки один із засобів реалізації норм права, однак в літературі застосовується саме така термінологія. Іноді можна зустріти неточну формулу «неодноразовість (періодичність) дії» нормативних актів. Такий підхід не є достатньо обґрунтованим, оскільки нормативний припис діє з моменту його прийняття нормотворчим суб'єктом та аж до його скасування, дія нормативного припису завжди постійна. В той же час, багато ненормативних актів потребують неодноразового виконання. Різниця полягає у тому, що індивідуальні акти припиняють свою дію в результаті їх повного виконання, а нормативні приписи не можуть бути припинені по волі їх виконавців. Таким чином, саме можливість неодноразового застосування вважається в літературі основною зовнішньою ознакою нормативності. Іноді не має значення визначення чи не визначення адресат припису, важливо, щоб він був розрахований на невизначене число випадків. Однак треба мати на увазі, що дана ознака безпосередньо стосується не диспозиції, а гіпотези правової норми; 3) зберігання дії припису незалежно від виконання. Ця ознака виходить з другої, однак вона є характерною рисою нормативних приписів на відміну від індивідуальних, дія яких вичерпується виконанням. Вихідним критерієм нормативності деякі вчені вважають первісність сформульованих у правових актах прав та обов'язків [25, с. 18]. Проте, на нашу думку, первісність сформульованих прав і обов'язків є не ознакою нормативності, а є ознакою правотворчого характеру нормативно-правового акту. Отже, нормативно-правовий акт — це різновид юридичного акта, прийнятий уповноваженим суб'єктом правотворчості в межах його компетенції за визначеною формою та процедурою і спрямований на встановлення, зміну чи скасування норм права.

В найзагальнішому вигляді ненормативні юридичні акти можна визначити як акти, що не наділено ознаками нормативності [19, с. 30]. В якості найбільш істотних ознак індивідуальних актів виділяють їх поширення тільки на даний конкретний

випадок; однократне вирішення певної справи щодо персонально визначеного суб'єкта; припинення дії акта після виконання його приписів [21, с. 242]. Ми погоджуємося з тим, що реалізація права у правовідносинах, що виникли, змінилися чи припинилися індивідуально-правовим актом, що має значення специфічного юридичного факту, дає підстави говорити про індивідуальний акт державного органа як про акт застосування права. Тому під поняттям „індивідуально-правовий акт” в межах цього дослідження ми розуміємо акт застосування норм права. Переважна більшість вчених під застосуванням права розуміє державно-владну діяльність компетентних органів, у результаті якої, шляхом винесення індивідуальних правових актів, учасники суспільних відносин наділяються конкретними суб'єктивними правами чи обов'язками. Основною ознакою діяльності по застосуванню права є її владно-організуючий характер. Юридичний термін «акт застосування права» використовується в юридичній літературі порівняно недавно. Його поява обумовлена, з одного боку, створенням і подальшим розвитком теорії правозастосування та вчення про механізм правового регулювання, з іншого – потребою відокремити у теорії й практиці цю самостійну правову категорію з числа різноманітних юридичних актів. Правозастосовні акти, зважаючи на смислову багатозначність самого терміну "акт", розглядаються як акти-дії, акти-рішення, акти-документи тощо. Проте в літературі дуже часто правозастосовний акт розглядається як належним чином оформлений письмовий документ, який фіксує прийняте рішення, надаючи йому офіційного значення. Подібне розуміння акта застосування права значно звужує уяву про нього, бо не охоплює такі рішення владних суб'єктів права, які не оформлюються спеціальним письмовим документом, а проявляються жестом, усно, сигналом тощо. Тому в загальнотеоретичному аналізі проблеми не можна обмежитись розглядом правозастосовних актів лише як документів і це природно, бо поняття актів застосування норм права як дії значно ширше, ніж поняття акта як документа [7, с. 15; 8, с. 22]. Індивідуально-правовий акт – це прийняте у встановленому порядку на основі правових норм владним органом і виражене зовні передбаченим законом способом індивідуальне правове рішення по певній справі, спрямоване на встановлення, зміну або припинення конкретних правовідносин, розраховане на визначене коло суб'єктів та випадків.

Хоча категорія механізму правового регулювання не може вважатися недослідженою в юридичній науці, питанням взаємодії окремих її елементів не приділено належної уваги. В наукових статтях окремих вчених зустрічаються лише спроби подивитися на взаємодію нормативних і індивідуальних актів [7, с. 22, 25, 26]. На наш погляд, вирішуючи це завдання, за основу можна взяти конструкцію функцій правозастосування та правозастосувальний актів. Виділяють три такі функції: 1) правозабезпечувальна функція – правозастосування покликано забезпечити реалізацію правових норм, реальне втілення правових приписів у фактичній

поведінці суб'єктів; 2) функція індивідуального регулювання суспільних відносин, тобто поширення положень правових норм на даний випадок, вирішення справи, а також конкретизація правових норм; 3) правозаповнююча функція, спрямована на подолання в процесі правозастосування прогалин. К. М. Княгінін виділяє чотири спеціально-юридичні функції правозастосовних актів, які продовжують функції правозастосування взагалі: функції юридичного факту, індивідуалізації суб'єктивних прав і обов'язків, забезпечувальну і правокомпенсуючу [8, с. 24]. Виділяють правозабезпечувальну, функцію індивідуального правового регулювання і функцію конкретизації. Ґрунтуючись на існуючих розробках, можна виділити чотири аспекти взаємодії нормативно-правових і індивідуально-правових актів у механізмі правового регулювання: 1) забезпечення функціонування нормативно-правових актів за допомогою індивідуально-правових актів; 2) конкретизація нормативно-правових актів за допомогою індивідуально-правових актів; 3) подолання недоліків нормативно-правових актів за допомогою індивідуально-правових актів; 4) припинення дії нормативно-правових актів індивідуально-правовими актами.

В результаті правотворчості створюються елементи нормативної системи управління – нормативні приписи, що об'єднуються в галузі і правові інститути. З'явившись на світ, вони починають функціонувати – упорядковувати різні соціальні зв'язки, і це виражається, як правило, в тому, що окремі учасники суспільних відносин узгоджують свою поведінку з вимогами норм права, добровільно реалізуючи свої суб'єктивні права і юридичні обов'язки, вільно вступаючи у правовідносини. Таким чином, реалізація права здійснюється, як правило, сама по собі, без підключення додаткових оперативних ланок. Однак з цього правила є винятки. Сутність їх полягає в тому, що безперервність взаємодії між елементами і кінцевими результатами механізму правового регулювання може бути досягнута тільки тоді, коли до цього процесу будуть підключені відповідні оперативні ланки, що безпосередньо забезпечують переведення нормативної можливості права в діючу впорядкованість суспільних відносин. Цією ланкою є застосування права. Це положення потребує уточнення. В літературі тривалий час застосування права відносили до однієї з форм його реалізації, яка розглядалася поряд з іншими формами – дотриманням, використанням, виконанням правових норм. Такі погляди можна зустріти і в сучасній юридичній літературі [17, с. 13]. Дотримання, виконання і використання є безпосередніми формами реалізації права. Вони стосуються підсумків втілення правових норм в поведінку суб'єктів. Правозастосування ж відноситься до процесу реалізації. Застосування обумовлює, як правило, подальшу реалізацію приписів правозастосовного акта, а отже, і правових норм в формі їх дотримання, виконання і використання. Правильніше тому

стверджувати, що застосування правових норм є особливою стадією в процесі реалізації права.

Для досягнення повної реалізації в ряді випадків потрібно втілення суб'єктивних прав і юридичних обов'язків, що виникають на основі застосування, у фактичних діях людей. В літературі пояснення необхідності правозастосування дається майже усіма авторами однаково [6, с. 363; 13, с. 155]. Тут правозастосовний акт є ніби єдиною ланкою між нормою права і її повним здійсненням у поведінці суб'єктів права і виступає не стільки самим здійсненням, реалізацією правових норм, скільки юридичним фактом, з яким зв'язано їхнє подальше здійснення. Для повного перетворення в життя, наприклад, норм пенсійного законодавства недостатньо ухвалення рішення про призначення пенсії, а потрібна фактична виплата грошових сум. Таким чином, правозастосовні акти виступають юридичними фактами [7, с. 20; 9, с. 24–28]. Проте правозастосовний акт є юридичним фактом, але не первинним, а вторинним або, за більш влучним висловом, „вирішальним”. Для здійснення правозастосовного акта необхідне настання відповідних юридичних фактів, тому що правові норми завжди застосовуються в зв'язку з настанням конкретних обставин. Прийняття, наприклад, рішення про призначення особи пенсії за віком повинні передувати такі юридичні факти в сфері матеріального права, як досягнення певного віку, наявність певного стажу роботи і такий факт у сфері процесуального права, як подача особою заяви і утворює разом з іншими юридичними фактами, що містяться в самих правовідносинах, фактичний склад. Отже, юридичні факти, що виникли до правозастосовного акта, ще не ведуть до виникнення правовідносин чи їх подальшого розвитку. Вони створюють лише можливість виникнення, зміни чи припинення правовідносин, а правозастосовний акт перетворює цю можливість у дійсність. Він виступає юридичним фактом у загальному ланцюзі юридичних фактів, що виникли до нього і разом з ними утворює фактичний (юридичний) склад, що тягне виникнення, зміну чи припинення матеріальних, а також і процесуальних правовідносин. Проте значення правозастосовних актів в правовому регулюванні не зводиться тільки до ролі юридичних фактів. Таке розуміння застосування норм права не розкриває усієї складності правозастосовної діяльності. Правозастосовний акт не тільки є проміжною ланкою між нормою права і повною реалізацією в діях людей: іноді не потрібно здійснення будь-яких дій по реалізації його розпоряджень, тому що існують такі норми права, котрі цілком реалізуються безпосередньо в процесі їхнього застосування. Це має місце, наприклад, у тих випадках застосування покарання за правопорушення, коли повна реалізація правової норми, що передбачає заходу впливу, полягає в самому факті застосування, у проголошенні владного осуду правопорушника (при накладенні догани, винесенні попередження). У правозастосовному акті також цілком реалізуються деякі норми процесуального характеру. Так, при

внесенні справи в реєстр кримінальних проваджень відповідні правові норми у відношенні конкретних життєвих обставин реалізуються цілком. Якість юридичного факту і якість форми реалізації права в різних правозастосовних актах мають неоднакове значення. Їхня питома вага в кожному акті різна і залежить від характеру розглянутих суспільних відносин і змісту норм права, що застосовуються. В одних правозастосовних актах більш яскраво виступає характер юридичних фактів, в інших — більш повно проявляється реалізація правових норм.

Роль правозабезпечувальної функції правозастосування неоднакова залежно від форми реалізації. В процесі дотримання правових норм „вклинення” виключається: компетентний орган лише реагує на порушення заборони, тобто застосовує санкцію. „Вторгнення” в процес реалізації може здійснитися лише при виконанні і використанні норм права: компетентний орган вживає заходів до того, щоб у першому випадку забезпечити виконання активного обов'язку, в другому – усунути перешкоди до здійснення можливостей, передбачених суб'єктивними правами. Загальне призначення правозастосовної діяльності різноманітно. Однак воно пов'язане головним чином зі створенням особливих юридичних актів (іноді доповнюючи вже існуючі), що покликані продовжити загальне нормативне регулювання, задане правотворчістю за допомогою норм права, одночасно доповнюючи його індивідуальним, піднормативним регулюванням, що виражається в уточненні правового статусу суб'єкта у становищі, що склалося. Причому це уточнення визначається залежно від умов, що викликають необхідність правозастосовної діяльності. Такі умови можуть бути подвійними. По-перше, правозастосовна діяльність стає необхідною при обставинах позитивного характеру, що полягають у тому, що без відповідних владних дій уповноважених органів взагалі не можуть виникнути чи змінитися низка суб'єктивних прав і обов'язків. Ці обставини визначають позитивну функцію правозастосовної діяльності, яку можна назвати правонаділяючою. По-друге, правозастосовна діяльність викликається обставинами негативного порядку, що виражаються в наявності або реальній небезпеці правопорушення (наприклад, спір про цивільне право), або прямого правопорушення. Ці обставини, в свою чергу, обумовлюють другу функцію правозастосовної діяльності – правоохоронну.

Сутність правонаділяючої функції полягає в тому, що вона забезпечує виникнення або зміну суб'єктивного права і відповідно юридичного обов'язку учасників конкретних правовідносин, доповнюючи наявний фактичний склад ще одним, вирішальним юридичним фактом, що значно перетворює (змінює) правове становище суб'єктів. В цьому плані її здійснення виражається в наданні своєрідної допомоги носію суб'єктивного права в досягненні переслідуваного результату шляхом наділення його додатковими можливості стосовно правовідношення, що виникло. Сутність правоохоронної функції правозастосування

полягає в тому, що вона сприяє усуненню перешкод для реалізації суб'єктивного права, спрямована на відновлення порушеного стану і на встановлення невинуватих наслідків в правовому становищі суб'єктів правовідношення, що виникло або змінюється. В цьому плані її здійснення виражається в оцінці наявних юридичних фактів з позицій їх правомірності (тобто відповідності вимогам правопорядку), з однієї сторони, і в пошуках додаткових шляхів і способів впливу на зобов'язану сторону правовідношення з метою створити сприятливі умови для реалізації намірів володільця суб'єктивного права, для досягнення правового результату, передбаченого застосовуваною нормою матеріального права, з іншої. правонаділяюча та правоохоронна функції правозастосовального процесу розкривають найбільш істотне його значення, оскільки, з одного боку, вони підкреслюють таку сторону правозастосування, в якій воно виступає в якості особливого і вирішального юридичного факту, а з іншої – в правозастосовальному процесі виражається додатково до загальнонормативного регулювання ненормативне регулювання (індивідуальне або казуальне регулювання). Роль правозастосовних актів у механізмі правового регулювання полягає у подоланні перешкод, що правозастосування покликане забрати з «дороги руху» інтересів громадян і тим самим відновити порушений гомеостатичний стан соціальної системи або додати додатковий імпульс розвитку певних суспільних відносин [15, с. 63, 64]. Таким чином, правозабезпечувальна функція в застосуванні права носить чисто «службовий характер». Вона не вносить у процес правового регулювання нічого нового. У ній закладена вузька, строго визначена програма: забезпечити реальне втілення правових приписів у фактичній поведінці учасників регульованих правом суспільних відносин [5, с. 420]. Проте цим аспектом не охоплюється конкретизація, подолання недоліків, припинення дії нормативно-правових актів за допомогою індивідуально-правових актів.

Ідея про наявність певної конкретизації норм права при звичайному застосуванні права вперше була висунута Н. Б. Зейдером у 1954 році. Автор, на жаль, не підкреслив, що конкретизація в даному випадку не виходить за сферу правосвідомості, виражається лише у конкретизуючих судженнях і не торкається «правової матерії». Це і стало приводом для того, що позиція Н. Б. Зейдера не була сприйнята в літературі [2, с. 270]. В теорії держави і права існують різні точки зору стосовно того, в якій сфері діяльності присутня конкретизація права і що під нею розуміти. Основні підходи можна звести до наступних тез: 1) конкретизація норм права є певним видом правотворчої діяльності [9, с. 111]; 2) конкретизація правових норм – це процес її тлумачення [14, с. 40]; 3) конкретизація означає вироблення щодо своєрідних обставин більш розгорнутих, конкретних правоположень, які не досягають рангу норми права [16; 24, с. 69]; 4) конкретизація права властива будь-якому процесу застосування права; вона означає доведення норми до граничної визначеності в правозастосовному акті, тобто її індивідуалізацію

[12, с. 38]; 5) конкретизація правових норм охоплює застосування правових норм, що дають правозастосувачам свободу розсуду у вирішенні справи [10, с. 51].

Існують також інші підходи до розуміння конкретизації. На нашу думку, причиною такого різноманіття підходів до дослідження даної проблеми є те, що конкретизація розглядається, як правило, стосовно якоїсь однієї стадії правового регулювання. Більш обґрунтованою є точка зору, згідно з якою конкретизація – родове поняття, властивість процесу правового регулювання в цілому. Конкретизація може бути присутня як у правотворчому процесі, так і у правозастосуванні. Ми вважаємо, що конкретизація є застосуванням правової норми, що передбачає можливість вибору одного з варіантів дій на розсуд правозастосувача. Конкретизацією можна назвати діяльність, коли законодавець уповноважує суд вирішувати певне коло питань на власний розсуд в межах, дозволених законом. Слід погодитись з пропозицією вчених щодо можливості позначення норм, що не містять абсолютно визначених вказівок про варіанти дій правозастосувача і у зв'язку з цим породжують використання ним свого розсуду, терміном «дискреційні» (від лат. *discretio* – розсуд) [11, с. 163; 20, с. 30]. Серед дискреційних правових норм залежно від того, чи встановлюється у нормі вичерпний перелік варіантів правозастосовного рішення можна виділити відносно визначені і недостатньо визначені правові норми. Відносно визначені норми прямо встановлюють такий вичерпний перелік. До них слід віднести альтернативні, рамкові і факультативні норми. Недостатньо визначені норми не містять такого переліку і до них слід віднести оціночні та ситуаційні норми. Альтернативні норми – це норми, що передбачають можливість застосування правозастосовним органом одного з кількох чітко визначених у нормі варіантів. Рамковими є правові норми, що містять крайні межі, між якими необхідно зробити вибір [1, с. 54]. Факультативні норми передбачають поряд з головним варіантом, який може застосовуватися "як правило", факультативний варіант. Факультативна норма застосовується тільки в порядку заміни основної норми додатковою, яка діє за певних умов у вигляді виключення з загального порядку. Ситуаційними є норми, що передбачають можливість прямого конкретизованого регулювання актом правозастосувального органу залежно від особливостей конкретної ситуації. Оціночні норми – це норми, що містять оціночні поняття. Вони детально не роз'яснюються законодавцем, а конкретизуються шляхом оцінки в процесі застосування права, що дозволяє здійснювати в межах загального правила (норми) індивідуальну піднормативну регламентацію суспільних відносин. Оціночні поняття відображають соціальну значимість явища і їх зміст встановлюється насамперед шляхом використання функціонального (соціологічного) способу тлумачення. Так, в законодавстві використовуються такі оціночні поняття, як «скрутне матеріальне становище», «збіг

тяжких обставин», «поважні причини», «достатній термін», «виняткові випадки» тощо.

В літературі іноді застосування аналогії включають до конкретизації правових норм. На нашу думку, це невірно. Відсутність необхідної правової норми, що регламентує певні суспільні відносини (прогалина в праві), означає і відсутність самого об'єкта конкретизації. Проте визнаючи відсутність конкретизації при використанні аналогії необхідно мати на увазі, що конкретизація все-таки може сполучатися з аналогією. Необхідно вдаватися до конкретизації в формулюванні застосовуваного правила поведінки виникає, якщо зміст схожої норми при аналогії закону є відносно або недостатньо визначеним. В такому випадку для створення правила поведінки недостатньо лише екстраполяції (логічної операції поширення висновків про одні явища на інші). Лише після конкретизації норми, що була екстрапольована в такому випадку може бути винесене відповідне рішення по справі. Коли йдеться про подолання прогалин за допомогою аналогії права, то роль конкретизації в формуванні правила поведінки, на основі якого виноситься рішення по справі, очевидна: в результаті конкретизації принципу права і створюється таке нове правило. В даному випадку, на наш погляд, найбільш нетипова операція правозастосування – аналогія права – невикористано зводиться чи не до звичайного випадку конкретизації. Саме при аналогії права правокompенсуючий характер правозастосування проявляється найбільше – тут відсутня не тільки „своя” правова норма для даного випадку (об'єкт конкретизації), а й немає в межах однієї галузі чи у споріднених галузях норми, яку можна було застосувати хоча б субсидіарно. Правозастосувач, ґрунтуючись на принципах права і створюючи нове правило поведінки, за допомогою аналогії права долає прогалину в праві, а не здійснює конкретизацію правової норми. Поняття конкретизації у правозастосуванні можна визначити як результат правозастосовного процесу, в якому виражається максимальна визначеність правових норм, що стало можливим в результаті вибору одного з можливих варіантів, що вичерпно або не вичерпно визначені у правовій нормі шляхом здійснення розсуду правозастосувачем з метою забезпечення найбільш повного і ефективного правового регулювання.

Висновки. У даній статті наведені теоретичні узагальнення, що полягають у здійсненні на підставі доктринальних положень теорії держави та права, конституційного права комплексної розробки теоретико-правових аспектів взаємодії нормативно-правових і індивідуально-правових актів в механізмі правового регулювання.

З тих висновків, що зроблені в цій роботі, найбільше значення мають такі:

1. Різні правові акти грають у механізмі правового регулювання неоднакову роль: утворюють основу всього механізму юридичного регулювання (норми права), виражають правозастосовну діяльність компетентних органів (владні індивідуальні приписи), втілюють правову активність учасників суспільних

відносин і належать до заключної ланки зазначеного механізму – реалізації прав і обов'язків.

2. Найбільш загальним чином всі правові акти можна поділити за ознакою нормативності на нормативні і індивідуальні (ненормативні) акти. Акти, що містять одночасно нормативно-правові і індивідуально-правові приписи є змішаними (різнорідними).

3. Нормативно-правовий акт — це різновид юридичного акта, прийнятий уповноваженим суб'єктом правотворчості в межах його компетенції за визначеною формою та процедурою і спрямований на встановлення, зміну чи скасування норм права; індивідуально-правовий акт – це прийняте у встановленому порядку на основі правових норм владним органом і виражене зовні передбаченим законом способом індивідуальне правове рішення по певній справі, спрямоване на встановлення, зміну або припинення конкретних правовідносин, розраховане на визначене коло суб'єктів та випадків.

4. Доцільно виділити чотири аспекти взаємодії нормативно-правових і індивідуально-правових актів в механізмі правового регулювання:

- забезпечення функціонування нормативно-правових актів за допомогою індивідуально-правових актів;
- конкретизація нормативно-правових актів за допомогою індивідуально-правових актів;
- подолання недоліків нормативно-правових актів за допомогою індивідуально-правових актів;
- припинення дії нормативно-правових актів індивідуально-правовими актами.

5. Забезпечення функціонування нормативно-правових актів за допомогою індивідуально-правових актів полягає у підключенні до механізму правового регулювання додаткової ланки – правозастосування, що обумовлюється позитивними і негативними причинами. Обставини позитивного характеру полягають у тому, що без відповідних владних дій уповноважених органів взагалі не можуть виникнути чи змінитися деякі суб'єктивні права і обов'язки. Обставини негативного порядку виражаються в наявності реальної небезпеки правопорушення або прямого правопорушення.

6. Конкретизація положень нормативно-правових актів за допомогою індивідуально-правових актів охоплює застосування дискреційних правових норм, що дають правозастосувачам свободу розсуду у вирішенні справи (альтернативні, рамкові, факультативні, ситуаційні та оціночні норми).

7. Подолання недоліків нормативно-правових актів за допомогою індивідуально-правових актів полягає у подоланні прогалин в праві шляхом аналогії та у переборенні колізій у законодавстві за допомогою колізійних норм, правоположень і тлумачення.

8. Припинення дії нормативно-правових актів за допомогою індивідуально-правових актів здійснюється шляхом їх скасування або призупинення. Повноваженнями на скасування нормативно-правових актів наділений Конституційний Суд України (шляхом визнання їх неконституційними) та адміністративні суди (шляхом визнання їх незаконними). Заблокувати

введення в дію нормативно-правового акта може Президент України – шляхом видання акта про накладення вето на закон.

9. Рішення Конституційного Суду України щодо визнання неконституційними нормативно-правових не належать до актів нормативно-допоміжного характеру та не можуть бути визнані нормативно-правовими актами. Вони носять чітко індивідуальний характер (стосуються конкретної ситуації, розраховані на одноразове застосування, їх дія вичерпується виконанням), що дозволяє розглядати зазначені акти Суду як правозастосовні.

Список літератури

1. Абушенко Д. Б. *Судебное усмотрение в гражданском и арбитражном процессе*. М.: Норма, 2002. 176 с.
2. Андрушакевич Ю. Сутність конкретизації сучасного права. *Вісник Академії правових наук України* : зб. наук. пр. Х.: Право, 2012. № 2 (69). С. 269–276.
3. Берченко Г. В. Поняття закону в теорії права. *Законодавство України: проблеми та перспективи розвитку*. Вип. 8. К., 2007. С. 74–76.
4. Бобровник С. В. Правова система, правова надбудова та механізм правового регулювання: співвідношення понять. *Правова держава*. Вип. 13. К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корещького НАН України, 2002. С. 48–54.
5. Гаджиев Г. А. Правовые позиции Конституционного Суда Российской Федерации как источник конституционного права. *Конституционное правосудие в посткоммунистических странах: Сборник докладов*. М.: Центр конституционных исследований МОНФ, 1999. С. 106–117.
6. Євграфова Є. П. *Формування системи національного законодавства (деякі питання теорії і практики): автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.01. Х., 2005. 19 с.*
7. Исаков Н. В., Малько А. В., Шопина О. В. Правовые акты: общетеоретический аспект исследования. *Известия вузов. Правоведение*. 2002. № 3. С. 16–28.
8. Княгиня К. Н. *Охранительные правоприменительные акты: Вопросы теории и технологии*. Свердловск: Изд-во Урал. ун-та, 1991. 105 с.
9. Ковальський В. С., Козинцев І. П. *Правотворчість: теоретичні та логічні засади*. Київ: Юрінком Інтер, 2005. 192 с.
10. Кондратьєв Р. І. Поняття конкретизації норм правотворчої діяльності (питання теорії). *Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права*. № 3. 2002. С. 10–12.
11. Коркунов Н. М. *Лекции по общей теории права*. СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс», 2004. 430 с.
12. Косович В. М. *Оціночні поняття як засіб юридичної техніки*. Львів: Тріада плюс, 2010. 212 с.
13. Макаренко Л. О. *Теоретичні закономірності дії правових приписів: Дис. канд. юрид. наук: 12.00.01*. Київ, 2004. 191 с.
14. Малишев Б. В. Москалюк О. В. *Застосування норм права (теорія і практика): навчальний посібник*. Київ: Реферат, 2010. 260 с.
15. Малишев Б. В. *Судовий прецедент у правовій системі Англії (теоретико-правовий аспект): Дис. канд. юрид. наук: 12.00.01*. Київ: 2002. 229 с.
16. Матат Ю. І. До питання застосування правоположень з метою подолання прогалин у законодавстві. *Часопис Київського університету права*. 2012. № 1. С. 87–91.
17. Невзоров І. Л. *Принцип законності в правозастосувальній діяльності: Автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.01*. Харків, 2003. 19 с.
18. Осадчий В. І. Механізм правового регулювання. *Митна справа*. 2013. № 5 (2.2). С. 336–340.
19. Потапенко С. Разграничение нормативных и ненормативных актов при рассмотрении дел, возникающих из публичных правоотношений. *Российская юстиция*. 2003. № 6. С. 30–38.
20. Рісний М. Правозастосувальний розсуд: до характеристики підстав. *Вісник Академії правових наук України*. Харків: Право, 2003. № 4 (35). С. 26–36.
21. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Харківської міської ради щодо офіційного тлумачення положень частини другої статті 19, статті

- 144 Конституції України, статті 25, частини чотирнадцятої статті 46, частин першої, десятої статті 59 Закону України "Про місцеве самоврядування в Україні" (справа про скасування актів органів місцевого самоврядування) від 16 квітня 2009 року N 7-рп/2009. Офіційний вісник України. 2009. № 32. С. 77, стаття 1084.
22. Сидоренко В. В. Сучасне розуміння структурних особливостей механізму правового регулювання. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2012. № 24. С. 461–469.
 23. Сікачов Л. Дослідження категорії ненормативних юридичних актів – невідкладне наукове завдання. *Вісник Академії правових наук України*. 2004. № 1 (36). С. 240–246.
 24. Христова Г. О. *Юридична природа актів Конституційного Суду України: Дис. канд. юрид. наук: 12.00.01*. Харків, 2004. 225 с.
 25. Цвік М. Про систему юридичних актів. *Вісник Академії правових наук України*. 2002. № 4. С. 14–24.
- References (transliterated)**
1. Abushenko D. B. *Sudebnoe usmotrenie v grazhdanskom i arbitrazhnom processe* [Judicial discretion in civil and arbitration proceedings]. Moscow, Norma, 2002. 176 p.
 2. Andrushhakevich Ju. Sutnist' konkretizacii suchasnogo [The essence of the concretization of modern law]. *Visnik Akademii pravovih nauk Ukraini* [Bulletin of the Academy of Legal Sciences of Ukraine]. Kharkiv, Pravo, 2012, no. 2(69), pp. 269–276.
 3. Berchenko G. V. Ponyattya zakonu v teoriiyi prava [The concept of law in the theory of law] *Zakonodavstvo Ukrayiny: problemy ta perspektvy rozvytku* [Legislation of Ukraine: problems and prospects for development]. Issue 8. Kyiv, 2007, pp. 74–76.
 4. Bobrovnyk S. V. Pravova systema, pravova nadbudova ta mexanizm pravovogo reguluvannya: spivvidnoshennya ponyat' [Legal system, legal superstructure and mechanism of legal regulation: correlation of concepts] *Pravova derzhava* [Legal state]. Issue 13. Kyiv, In-t derzhavy i prava im. V. M. Korecz'kogo NAN Ukrayiny, 2002, pp. 48–54.
 5. Gadzhiev G. A. Pravovye pozicii Konstitucionnogo Suda Rossijskoj Federacii kak istochnik konstitucionnogo prava [Legal positions of the Constitutional Court of the Russian Federation as a source of constitutional law]. *Konstitucionnoe pravosudie v postkommunisticheskikh stranah: Sbornik dokladov* [Constitutional Justice in Post-Communist Countries: A Collection of Reports]. Moscow, Centr konstitucionnyh issledovanij MONF, 1999, pp. 106–117.
 6. Yevgrafova Ye. P. *Formuvannya systemy nacional'nogo zakonodavstva (deyaki py'tannya teoriiyi i praktyky)*: Avtoref. dy's. ... kand. yury'd. nauk: 12.00.01 [Formation of the system of national legislation (some issues of theory and practice): author's ref. dis. Cand. jurid. Science: 12.00.01]. Kharkiv, 2005. 19 p.
 7. Isakov N. V., Mal'ko A. V., Shopina O. V. Pravovye akty: obshheteoreticheskij aspekt issledovanija [Legal acts: general theoretical aspect of research]. *Izvestija vuzov. Pravovedenie* [University news. Jurisprudence]. 2002, no. 3, pp. 16–28.
 8. Knjagin K. N. *Ohranitel'nye pravoprimenitel'nye akty: Voprosy teorii i tehnologii* [Security Enforcement Acts: Questions of Theory and Technology]. Sverdlovsk, Izd-vo Ural. un-ta, 1991. 105 p.
 9. Koval's'kyj V. S., Kozincev I. P. *Pravovorochist: teoretychni ta logichni zasady* [Lawmaking: theoretical and logical principles]. Kyiv, Yurinkom Inter, 2005. 192 s.
 10. Kondrat'yev R. I. Ponyattya konkretyzacyi norm pravovorochoyi diyal'nosti (py'tannya teoriiyi) [The concept of concretization of law-making norms (questions of theory)]. *Visnyk Xmel'ny'cz'kogo instytutu regional'nogo upravlinnya ta prava* [Bulletin of the Khmelnytsky Institute of Regional Management and Law]. 2002, no. 3, pp. 10–12.
 11. Korkunov N. M. *Lekcii po obshhej teoriiyi prava* [Lectures on general theory of law]. Saint Petersburg, Izdatel'stvo «Juridicheskij centr Press», 2004. 430 p.
 12. Kosovy'ch V. M. *Ocinochni ponyattya yak zasib yury'dychnoyi teknyky* [Evaluation concepts as a means of legal technique]. Lviv, Triada plus, 2010. 212 p.
 13. Makarenko L. O. *Teoretychni zakonovidnosti diyi pravovy'x pry'py'siv: Dy's. kand. yury'd. nauk: 12.00.01* [Theoretical patterns of legal prescriptions: Dis. Cand. jurid. Science: 12.00.01]. Kyiv, 2004. 191 p.
 14. Mal'y'shev B. V., Moskalyuk O. V. *Zastosuvannya norm prava (teoriya i praktyka): navchal'ny'j posibny'k* [Application of law (theory and practice): a textbook]. Kyiv, Referat, 2010. 260 p.
 15. Mal'y'shev B. V. *Sudovy'j precedent U pravovij systemi Angliyi (teoretyko-pravovy'j aspekt): Dy's. kand. yury'd. nauk: 12.00.01* [Judicial precedent in the legal system of England (theoretical and legal aspect): Dis. Cand. jurid. Science: 12.00.01]. Kyiv, 2002. 229 p.
 16. Matat Yu. I. Do py'tannya zastosuvannya pravopolozhen' z metoyu podolannya progaly'n u zakonodavstvi [On the issue of application of legal provisions in order to overcome gaps in the legislation]. *Chasopy's Ky'yivs'kogo universytetu prava* [Journal of Kyiv University of Law]. 2012, no. 1, pp. 87–91.
 17. Nevzorov I. L. *Pry'ncy'p zakonnosti v pravozastosuval'nij diyal'nosti: Avtoref. dy's. kand. yury'd. nauk: 12.00.01* [The principle of legality in law enforcement: Abstract. dis. Cand. jurid. Science: 12.00.01]. Kharkiv, 2003. 19 p.
 18. Osadchy'j V. I. Mexanizm pravovogo reguluvannya [Mechanism of legal regulation]. *My'tma sprava* [Customs business]. 2013, no. 5 (2.2), pp. 336–340.
 19. Potapenko S. Razgrany'cheny'e normaty'vny'x y' nenormaty'vny'x aktov pry' rassmotreny'y' del, vozny'kayushhy'x y'z pably'chny'x pravootnosheny'j [Distinguishing between normative and non-normative acts when considering cases arising from public legal relations]. *Rossy'jskaya yusty'cy'ya* [Russian justice]. 2003, no. 6, pp. 30–38.
 20. Risny'j M. Pravozastosuval'ny'j rozsud: do kharkety'sty'ky' pidstav [Law enforcement discretion: to characterize the grounds]. *Visnyk Akademiyi pravovy'x nauk Ukrayiny* [Bulletin of the Academy of Legal Sciences of Ukraine]. Kharkiv, Pravo, 2003, no. 4 (35), pp. 26–36.
 21. Rishennya Konstytucijnogo Sudu Ukrayiny` u spravi za konstytucijny'm podannym Xarkivs'koyi mis'koyi rady` shhodo oficijnogo tлумachennya polozhen` chasty'ny` drugoyi statyi 19, statyi 144 Konstytuciyi Ukrayiny`, statyi 25, chasty'ny` choty'madcyatoyi statyi 46, chasty'n pershoyi, desyatyoyi statyi 59 Zakonu Ukrayiny` "Pro misceve samovryaduvannya v Ukrayini" (sprava pro skasuvannya aktiv organiv miscevego samovryaduvannya) vid 16 kvitnya 2009 roku N 7-rp/2009 [Decision of the Constitutional Court of Ukraine in the case on the constitutional petition of the Kharkiv City Council regarding the official interpretation of the provisions of part two of Article 19, Article 144 of the Constitution of Ukraine, Article 25, part fourteen of Article 46, parts one, ten of Article 59 of the Law of Ukraine "On Local Self-Government in Ukraine" case on cancellation of acts of local self-government bodies) dated April 16, 2009 N 7-rp / 2009]. *Official Gazette of Ukraine*. 2009, no.32, p. 77, a. 1084
 22. Sy'dorenko V. V. Suchasne rozuminnya strukturny'x osobly'vostej mexanizmu pravovogo reguluvannya [Modern understanding of the structural features of the mechanism of legal regulation]. *Aktual'ni problemy prava: teoriya i praktyka* [Current issues of law: theory and practice]. 2012, no. 24, pp. 461–469.
 23. Sikachov L. Doslidzhennya kategoriyi nenormaty'vny'x yury'dy'chny'x aktiv – nevidkladne naukowe zavdannya [Research of the category of non-normative legal acts is an urgent scientific task]. *Visnyk Akademiyi pravovy'x nauk Ukrayiny* [Bulletin of the Academy of Legal Sciences of Ukraine]. 2004, no. 1 (36), pp. 240–246.
 24. Xry'stova G. O. *Yury'dy'chna pry'roda aktiv Konstytucijnogo Sudu Ukrayiny`: Dy's. kand. yury'd. nauk: 12.00.01* [Legal nature of acts of the Constitutional Court of Ukraine: Dis. Cand. jurid. Science: 12.00.01]. Kharkiv, 2004. 225 p.
 25. Czvik M. Pro systemu yury'dy'chny'x aktiv [About the system of legal acts]. *Visnyk Akademiyi pravovy'x nauk Ukrayiny`* [Bulletin of the Academy of Legal Sciences of Ukraine]. 2002, no. 4, pp. 14–24.

Надійшла (received) 15.10.2019

Відомості про авторів / Сведения об авторах / About the Authors

Кузьменко Олександр Васильович (Кузьменко Александр Васильевич, Kuzmenko Oleksandr Vasylyovych) – кандидат педагогічних наук, доцент, Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», доцент кафедри права; м. Харків, Україна. ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8870-3285>; e-mail: a02021957@gmail.com.